

Міністерство освіти і науки України
Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди
Факультет історії і права

До 220-ї річниці з дня заснування університету

МАТЕРІАЛИ
XV науково-практичної конференції з міжнародною участю
«АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ,
ПРАВознавства, ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ
ТА ГЕОГРАФІЇ»
(Харків, 23 листопада 2023 р.)

Харків – 2024

УДК 37.091.33:[94+34+37.017.4+91]
М 34

Редакційна колегія:

Людмила Зеленська – доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки, декан факультету історії і права Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (**головний редактор**).

Сергій Серяков – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, координатор з наукової роботи факультету історії і права, координатор грантових проєктів Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (**член редакційної колегії**).

Тотраз Місостов – кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри всесвітньої історії, керівник навчально-методичного центру факультету історії і права Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди (**член редакційної колегії**).

Рекомендовано редакційно-видавничою радою
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
Протокол № 10 від 16.10.2024

М34 **МАТЕРІАЛИ XV НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ З МІЖНАРОДНОЮ УЧАСТЮ «АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ МЕТОДИКИ НАВЧАННЯ ІСТОРІЇ, ПРАВОЗНАВСТВА, ГРОМАДЯНСЬКОЇ ОСВІТИ ТА ГЕОГРАФІЇ» (Харків, 23 листопада 2023 р.)** / за ред. Людмили Зеленської, Сергія Серякова, Тотраза Місостова. – Х.: Видавництво Іванченка І.С., 2024. – 150 с.

ISBN 978-617-8332-35-8

Збірник містить статті науково-педагогічних працівників, студентів та викладачів закладів середньої освіти, присвячені актуальним проблемам методики навчання історії, правознавства, громадянської освіти та географії. Увага авторів зосереджена на різних аспектах навчання в умовах пандемії COVID-19 і повномасштабної збройної агресії РФ проти України; використанні традиційних та інноваційних методів навчання; ролі історії та інших гуманітарних/суспільних дисциплін у формуванні громадянської свідомості й національно-патріотичному вихованні.

За достовірність фактів, посилань, приміток, коментарів
відповідає автор (автори) публікації.

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, 2024

ISBN 978-617-8332-35-8

© Автори статей, 2024

ЗМІСТ

Андрій ГРИЦЕНКО	РЕАЛІЗАЦІЯ ДИДАКТИЧНОГО ПОТЕНЦІАЛУ САЙТІВ ПРО ПОХОВАННЯ НА ЄВРЕЙСЬКИХ КЛАДОВИЩАХ ЯК СКЛАДНИКІВ ІНФОРМАЦІЙНО-ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА	4
Роман ТОМАШЕВСЬКИЙ	РІВНІ ІСТОРИЧНОЇ ОСВІТИ (ПОВСЯКДЕННІ ЗНАННЯ – НЕКРИТИЧНЕ ВШАНУВАННЯ ПАМ'ЯТІ – ПРОПАГАНДА)	15
Ольга НІКОЛАЄНКО	ПРОБЛЕМИ ДЕКОЛОНІЗАЦІЇ В КУРСІ «ІСТОРИЧНА ПАМ'ЯТЬ І НАЦІОНАЛЬНА ІДЕНТИЧНІСТЬ: ВІТЧИЗНЯНИЙ ДОСВІД ХХ ст.»	24
Оксана ДМИТРІЄВА	СУЧАСНИЙ УРОК ІСТОРІЇ: ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ (З ДОСВІДУ РОБОТИ)	31
Тотраз МІСОСТОВ	КОМПЛЕКСНЕ ПОЄДНАННЯ ТРАДИЦІЙНИХ ТА ІННОВАЦІЙНИХ КОМПОНЕНТІВ НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «МЕТОДИКА ВИКЛАДАННЯ ІСТОРІЇ В ПРОФІЛЬНІЙ ШКОЛІ, ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ТА ВИЩОЇ ОСВІТИ»	37
Катерина ЦИГАНЕНКО	СТОРИТЕЛІНГ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ІНСТРУМЕНТ МОТИВАЦІЇ ДЛЯ ВИВЧЕННЯ ПРАВОЗНАВСТВА У ЗАКЛАДАХ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ	46
Аліна ЧЕРКАШИНА	СУЧАСНІ ПІДХОДИ В МЕТОДИЦІ ВИКЛАДАННЯ СУСПІЛЬНИХ / ГУМАНІТАРНИХ НАУК У КРАЇНАХ - ЧЛЕНАХ ЄС ТА В УКРАЇНІ	52
Ольга ГРОМОВА	КОРОТКОСТРОКОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ЯК ЗАСІБ АКТИВНОГО НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ	59
Марина ВОРОНІНА	ВІД «ЕТНОЛОГІЇ» ДО «СОЦІАЛЬНОЇ АНТРОПОЛОГІЇ»: ЗМІНА НАЗВИ ДИСЦИПЛІНИ ЧИ ЗМІНА СЕНСІВ ТА МЕТОДІВ ВИКЛАДАННЯ	70
Світлана БОНДАРЕНКО Анжеліка ГОЛУБ	ВІЗУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ: ЗВ'ЯЗОК МІЖ МИНУЛИМ І СУЧАСНІСТЮ	77
Юрій СВИСТУН	ВИКОРИСТАННЯ ДЖЕРЕЛЬНОЇ БАЗИ НАУКОВО-ДОСЛІДНИЦЬКИХ РОБІТ УЧНІВСЬКОЇ МОЛОДІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ	83
Валерія ПОПОВА	ВИВЧЕННЯ МІСЦЕВОЇ ІСТОРІЇ НА СЛОБОЖАНЩИНІ В ХІХ СТОЛІТТІ	93
Світлана МІРОШНІЧЕНКО	ІНФОГРАФІКА ЯК КЛЮЧОВИЙ МЕТОД ФОРМУВАННЯ ВІЗУАЛЬНОГО МИСЛЕННЯ У ЗДОБУВАЧІВ	97
Світлана МИКИТЮК	ЗАСТОСУВАННЯ МЕТОДУ ПРОЄКТІВ НА УРОКАХ З «ОСНОВ ПРАВОЗНАВСТВА»	101
Оксана СИНЯЄВА	ПРОЄКТНА ТЕХНОЛОГІЯ: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВИКОРИСТАННЯ У НАВЧАЛЬНО-ВИХОВНОМУ ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ГЕОГРАФІЇ	108
Оксана ЛУКАШ Алла МАМОТЕНКО	ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ РОБОТИ УЧНІВ НАД НАВЧАЛЬНИМИ ПРОЄКТАМИ З ГЕОГРАФІЇ В ХАРКІВСЬКОМУ ЛІЦЕЇ №12	114
Юлія ДЕЙНЕКО	ВПРОВАДЖЕННЯ ХМАРНИХ ТЕХНОЛОГІЙ В ОСВІТНЬОМУ ПРОЦЕСІ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ	120
Ірина ЗІМА	ЦИФРОВІ ІНСТРУМЕНТИ НА ЗАНЯТТЯХ ГЕОГРАФІЇ: ІНТЕГРАЦІЯ PADLET ДОШОК У НАВЧАЛЬНИЙ ПРОЦЕС	125
Тетяна ЧАРКІНА	РОЗВИТОК КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ В УМОВАХ СУЧАСНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВІЙНИ	130
Микола ТРУБЧАНИНОВ	КУЛЬТУРА ВИХОВАННЯ МОЛОДІ ЯК КОМПОНЕНТ У СТРУКТУРІ НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ	137
Анастасія МОСКАЛЬОВА	ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ В ПЕРІОД ВІЙНИ	144

orcid.org/0009-0004-5053-004X

Світлана БОНДАРЕНКО

*магістр Навчально-наукового інституту філології та історії
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка,
м. Шостка (Україна)*

orcid.org/0009-0008-5366-8561

Анжеліка ГОЛУБ

*асистент кафедри історії, правознавства та методики навчання
Глухівського національного педагогічного
університету імені Олександра Довженка,
м. Глухів (Україна)*

ВІЗУАЛЬНІ ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ НА УРОКАХ ІСТОРІЇ: ЗВ'ЯЗОК МІЖ МИНУЛИМ І СУЧАСНІСТЮ

Статтю присвячено аналізу понять «історичні джерела», «візуальні джерела інформації», «компетентності». Розкрито специфіку та типи всього комплексу історичних джерел. Окремо викладено інформацію про різновиди візуальних джерел інформації. Досліджено місце наочності в системі навчання в закладах загальної середньої освіти України.

Взято до уваги актуальність використання візуальних джерел на уроках історії. Здійснено опис мети залучення візуальних джерел інформації на уроках історії в закладах загальної середньої освіти нашої держави. Висвітлено основні етапи роботи учнів із такими матеріалами. Окреслено ключові принципи правильного підбору візуальних джерел. З'ясовано, що за допомогою них здобувачі освіти зможуть зацікавитися подальшим вивченням історії. Автори статті також звернули увагу на те, як світлини, художні репродукції, відеоматеріали можуть допомогти учням краще зрозуміти минуле та побачити зв'язок із сучасністю.

***Ключові слова:** історія, візуальне джерело, наочність, урок, компетентність, освітній процес.*

Постановка проблеми. У сучасному світі, котрий сповнений великою кількістю інформації, питання ефективного навчання стає дуже актуальним, особливо для гуманітарних наук, у т. ч. для історії. Одним із ключових критеріїв успішного закріплення історичних знань є використання під час уроків візуальних джерел інформації. Для цього можуть слугувати не лише підручники чи атласи, але й архівні фотографії, репродукції картин, відеоматеріали тощо. Саме тому вчителям важливо вміти правильно впроваджувати й використовувати візуальні історичні джерела аби забезпечити продуктивний освітній процес у закладах загальної середньої освіти України.

Аналіз досліджень. Використанню візуальних джерел на уроках історії приділяють багато уваги наступні методисти: В. Власов¹, А. Гриценко², Н. Гупан³, О. Пометун⁴ та ін. Вони рекомендують розглядати історичні візуальні джерела як основу для постановки завдань. Учніам надається фактичний матеріал для подальшого аналізу, порівняння та розкриття суті явищ. Усе це сприяє актуалізації раніше набутих знань, формуванню нових вмінь і навичок, розвитку критичного мислення та стійкої уваги під час вивчення нового матеріалу.

Мета статті полягає в систематизації існуючих підходів до використання візуальних джерел на уроках історії, виокремленні найефективніших практик для вчителів закладів загальної середньої освіти, які надають максимальний навчальний ефект. Розуміння існуючих тенденцій та використання візуальних можливостей історичних джерел дозволить підвищити якість навчання історії та буде сприяти розвитку критичного мислення серед учнів.

Виходячи з мети дослідження були поставлені такі конкретні завдання: проаналізувати наукові роботи та методичні матеріали щодо використанню візуальних джерел на уроках історії; визначити основні сучасні підходи до застосування візуальних засобів у освітньому процесі; сформулювати рекомендації для вчителів щодо оптимального використання візуальних джерел на уроках історії задля підвищення ефективності навчання.

Виклад основного матеріалу. Історичні джерела – це все, що відображає минуле людства (речові знахідки, зображення, писемні пам'ятки, будівлі, мови народів, звичаї). Відома українська методистка Г. Яковенко виділяє такі види історичних джерел: образотворчі (скульптура, живопис); речові (предмети праці, побуту); письмові (літописи, хроніки, документи). Якщо раніше основний акцент робили на письмових документах, то нині візуальні джерела активно аналізують у наукових роботах, використовують у підручниках із історії. З їх допомогою учні отримали можливість «бачити історію». Це можуть бути фотографії, картини чи репродукції, які забезпечують візуальний зв'язок з минулим⁵.

¹ Власов В. С. Роль підручника у формуванні вмінь працювати з історичним джерелом. *Історія в школах України*. 2009. №6. С. 3-9.

² Прокопчук В., Гриценко А., Чумаченко О. Зображення «образу ворога» через радянську пропагандистську сатиру та карикатуру в 1953-1985 рр. на прикладах журналу «Перець». *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. №2 (20). С. 890-901.

³ Гупан Н. Візуальні джерела у підручнику з історії як засіб розвитку критичного мислення учнів. *Проблеми сучасного підручника*. 2020. №24. С. 241-255.

⁴ Пометун О., Фрейман Г. *Методика навчання історії в школі*. Київ: Генеза, 2005. 318 с.

⁵ Яковенко Г. Г. *Методика навчання історії: навчально-методичний посібник*. Харків: ХНАДУ, 2017. 324 с.

Актуальність використання візуальних джерел на уроках історії зумовлена кількома ключовими факторами, які тісно взаємодіють у сучасному освітньому середовищі:

1. Зміна природи інформаційного споживання. За останні роки простежується перехід від традиційних форм навчання до більш інтерактивних і візуально насичених. Учні можуть сприймати інформацію через зображення, відео та інші візуальні елементи.

2. Розвиток інформаційних технологій. Інтернет та сучасні інформаційні технології значно полегшують доступ учителів і здобувачів освіти до великого обсягу візуальних матеріалів, що потребує систематизації та раціонального використання цих ресурсів на уроках історії.

3. Стимулювання інтересу та розвиток критичного мислення. Використання візуальних джерел дозволяє зробити уроки історії більш захоплюючими, стимулює інтерес учнів до предмету, сприяє розвитку їх критичного мислення. Уміння аналізувати та інтерпретувати візуальні дані стає важливою навичкою в епоху переважаючих візуальних засобів комунікації.

Усі вищезазначені фактори формують сучасну інформаційну культуру, в рамках якої візуалізація стає невід'ємною частиною сприйняття інформації. Дослідження ефективного використання візуальних джерел на уроках історії дає можливість виробити стратегії, які відповідали б вимогам сучасної освітньої парадигми та сприяли глибокому засвоєнню історичних знань⁶.

Робота з візуальними джерелами на уроках історії повинна бути системно організованою вчителем і виконуватися за чітким алгоритмом. Поступовість опрацювання таких історичних джерел, із урахуванням вікових особливостей учнів, покращує процес навчання, робить його більш осмисленим, сприяє розвитку критичного та історичного мислення⁷. Мета роботи з візуальними історичними джерелами полягає в формуванні розуміння і навичок, які дозволяють учням самостійно здобувати знання з різних джерел, творчо використовувати їх у своїй подальшій діяльності, тобто розвивати свою компетентність (знання, вміння та практичні навички; обізнаність, що є складовими поняття «компетентність»)⁸.

Візуалізацію на уроках історії можна реалізувати за допомогою карт, малюнків, графічної статистики (таблиць, схем, діаграм), творів образотворчого мистецтва (картин, зображень скульптур, архітектурних споруд, меморіальних

⁶ Карпенко А. Місце і роль відеоносіїв на уроках історії. *Історія в школі*. 2012. Вип. 2. С. 42-43.

⁷ Дерхо В. Методичні засади використання наочності на уроках історії при вивченні матеріалу культурологічного змісту. *Історія в школі*. 2018. Вип. 10-12. С. 38-44.

⁸ Мусій С.С. Робота з історичними джерелами як засіб формування критичного мислення учнів. Київ, 2010. 35 с.

комплексів), плакатів, карикатур, фотографій, відеоматеріалів (фільмів, відео-свідчень), презентацій, інфографіки тощо⁹.

Використання різноманітних візуальних джерел на уроках історії в закладах загальної середньої освіти дозволяє реалізувати якісно новий підхід до вивчення предмета, сприяє глибшому розумінню та запам'ятовуванню подій учнями, формує в них конкретні вміння та навички, розвиває власну думку, життєву та громадянську позицію, а також удосконалюються вміння пошуку та систематизації історичної інформації¹⁰. Використання візуальних джерел на уроках історії значно полегшує роботу вчителя, сприяючи активізації пізнавальної діяльності учнів.

Для досягнення системності в роботі з візуальними історичними джерелами необхідно поєднати цей метод отримання знань із теоретичним матеріалом підручника чи лекцією вчителя за допомогою конкретних пізнавальних завдань. Проблемно-орієнтовані завдання, які стають етапом до пояснення та вивчення нової теми, підвищують ефективність уроку історії¹¹.

Важливо, щоб вибір візуального матеріалу історичних джерел відповідав темі, цілям і завданням уроку, а також був доступним учителю й учням, враховував вікові особливості останніх¹².

Робота з візуальними джерелами на уроках історії може включати такі етапи:

1. *Мотивація*. Використання візуальних джерел для залучення уваги здобувачів освіти на початку уроку.
2. *Демонстрація інтерпретацій*. Представлення різних поглядів і оцінок подій через візуальні історичні джерела.
3. *Активізація розумової діяльності*. Використання такого виду джерел для створення дискусій та розвитку критичного мислення.
4. *Формування навичок*. Розвиток у учнів дослідницьких, творчих і логічних навичок через роботу з візуальними джерелами.

Робота з візуальними джерелами може урізноманітнювати форми роботи, включаючи завдання для всього класу, малих груп або індивідуальні. Це дозво-

⁹ Пометун О., Гупан Н. Візуальні джерела у підручнику з історії як засіб розвитку критичного мислення учнів. *Проблеми сучасного підручника*. 2020. Вип. 24. С. 241-255.

¹⁰ Дерхо В. Методичні засади використання наочності на уроках історії при вивченні матеріалу культурологічного змісту. *Історія в школі*. 2018. Вип. 10-12. С. 38-44.

¹¹ Методичні поради по організації роботи з візуальними джерелами. URL:

<http://historymoippp.blogspot.com/2013/09/blog-post.html>; Мокрогуз О.П. Робота з джерелами інформації на уроках історії. URL: <https://uahistory.co/lesson/teachers-guide-world-history-8-class-mokrogyz-2008/38.php>

¹² Медіаграмотність на уроках суспільних дисциплін: посібник для вчителя / за ред. В. Іванова, О. Волошенюк, О. Мокрогуза, Т. Бакки. Київ: Центр вільної преси, Академія української преси, 2016. 201 с.

ляє ефективно залучати до засвоєння нового матеріалу учнів різних рівнів підготовки¹³.

На етапах опису, первинної та вторинної інтерпретацій важливо провести детальний аналіз зображень, символів, стереотипів, позицій авторів і істориків. Залучення учнів до цього аналізу допомагає розвитку їх спостережливості та критичного мислення¹⁴.

Використання візуальних джерел дозволяє учням навчитись висловлювати власні думки та переконання, сприяє формуванню в них активної участі в освітньому процесі й, зокрема, в дискусіях. Наприкінці роботи з візуальними джерелами вчителю слід зробити висновки, які мають базуватися на аналізі всього спектру інформації та сприяти формуванню в учнів чітких уявлень про історичні події чи процеси, що вивчалися¹⁵.

Вибір конкретних візуальних джерел під час вивчення теми має бути обґрунтованим і залежати від мети, яку вчитель поставив на уроці історії. Врахування вікових особливостей учнів є також важливою передумовою використання візуальних історичних джерел¹⁶. Робота з цими джерелами створює сприятливі умови для ефективного засвоєння інформації, критичного осмислення та творчого обговорення (дискусії, дебати, полеміки тощо) між учнями та вчителем¹⁷.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Використання різноманітних візуальних джерел на уроках історії в закладах загальної середньої освіти допомагає зацікавити учнів, поглибити засвоєння ними необхідного матеріалу, сформувати різні вміння висловлювати власні думки, життєву та громадянську позиції, критичне мислення. Використання на уроках візуальних джерел також удосконалює навички учнів систематизувати історичну інформацію, самостійно інтерпретувати зміст джерел, що забезпечує ґрунтовне осмис-

¹³ Пашетнева О.Л. Розвиток критичного мислення на уроках історії в умовах нової української школи. *Традиційні та інноваційні підходи у сфері сучасних педагогічних досліджень: матеріали всеукраїнської науково-практичної конференції*, 16 березня 2020 р. Київ, 2020. URL: <https://genezum.org/library/rozvytok-krytychnogo-myslennya-na-urokah-istorii-v-umovah-novoi-ukrainskoi-shkoly>

¹⁴ Козинець В.П. Живопис на уроках історії. Київ: Радянська школа, 1989. 126 с.

¹⁵ Лоза К.О. Робота з візуальними джерелами як засіб розвитку пізнавальних здібностей та критичного мислення учнів. URL: <https://naurok.com.ua/roboata-z-vizualnimi-dzherelami-yak-zasib-rozvitku-piznavalnih-zdibnostey-ta-kritichnogo-mislennya-uchniv-214037.html>

¹⁶ Горпинко О.С. Роль візуалізації інформації у формуванні історичного мислення учнів. *Історія та правознавство*. 2020. Вип. 10-12 (578-580). С. 17-20.

¹⁷ Ковалевська О. Візуальні дослідження та іконографія: проблема розмежування об'єкта, методу та понятійно-категоріального апарату. *Спеціальні історичні дисципліни*. Вип. 22-23. С. 296-304. URL: http://history.org.ua/JournALL/sid/sid_2013_22/18.pdf.

лення вивчених подій минулого. Цей підхід не лише полегшує завдання вчителю, але й робить освітній процес цікавішим і результативнішим для учнів.

Майбутні дослідження цієї тематики можуть бути спрямовані на більш глибоке осмислення того, як краще впроваджувати візуальні джерела на уроках історії в умовах дистанційного навчання. Це також має передбачати аналіз того, якого мірою різні типи візуальних матеріалів можуть підтримувати чи гальмувати освітній процес. Дослідникам варто звернути увагу на методики використання візуальних джерел для конкретних вікових груп учнів.

Вивчення сучасних підходів до викладання історії з використанням візуальних джерел і типів вправ для різновікових школярів може підвищити ефективність освітнього процесу.

Svitlana Bondarenko, Anzhelika Holub

***VISUAL SOURCES OF INFORMATION IN HISTORY LESSONS:
THE CONNECTION BETWEEN THE PAST AND THE PRESENT***

The article is devoted to the analysis of the concepts "historical sources", "visual sources of information", "competence". The specifics and types of the entire complex of historical sources are revealed. Information about the types of visuals is presented separately. The place of visibility in the education system in general secondary education institutions of Ukraine has been studied.

The aspect of relevance of using visual sources in history lessons is taken into account. A description of the purpose of involving visual sources of information in history lessons in general secondary education institutions of our country has been carried out. The main stages of students' work with such materials are highlighted. The key principles of the correct selection of visual sources are outlined. It was found that with their help, students will be able to get interested in the further study of history. The authors of the article drew attention to how photos, artistic reproductions, video materials can help students better understand the past and see the connection with the present.

Keywords: *history, visual source, visibility, lesson, competence, educational process.*